

ANNA TARWACKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

‘CENSORIA POTESTAS’ OKTAWIANA AUGUSTA*

Zakres władzy pierwszego princepsa kształtował się powoli, Oktawian stopniowo zdobywał kompetencje, które pozwalały mu kontrolować praktycznie całą działalność państwa. Dwa zasadnicze etapy tego procesu to lata 27 i 23 p.n.e. W roku 27 Oktawian złożył urząd triumwira i ogłosił przywrócenie ustroju republikańskiego. Senat nadał mu zaszczytny tytuł *Augustus*. Cztery lata później princeps zrezygnował z piastowania konsulatu. Zachował natomiast *imperium* wynikające z zarządzania prowincją – ogromną, składającą się z Syrii, Egiptu, Hiszpanii Dalszej i Galii Zaalpejskiej – które senat zmodyfikował tak, aby nie wygasło ono w momencie przekroczenia *pomerium*. Było to *imperium maius* w stosunku do władzy wszystkich innych namiestników¹.

Z *Res gestae Divi Augusti* wynika, że August trzykrotnie przeprowadził spis ludności i ceremonię *lustrum*. Nie ma jednak pewności co do tego, czy kompetencją, która mu na to pozwalała była *censoria potestas*, czy też może *imperium*, które miał jako konsul. August przeprowadzał również *lectiones senatus*, umieszczając zawsze siebie na czele

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013 jako projekt badawczy.

¹ Por. A.H.M. JONES, *The ‘Imperium’ of Augustus*, «JRS» 41.1-2/1951, s. 114.

listy jako *princeps senatus*. To również zdaje się wskazywać na jego działalność jako cenzora.

Ważna jest także jego aktywność jako strażnika dobrych obyczajów, co przecież wchodziło w zakres kompetencji republikańskich cenzorów. Ustawodawstwo małżeńskie Augusta miało na celu – przynajmniej jeśli chodzi o deklaracje – powrót do *mores maiorum*.

Liv., *Per.* 59: *Q. Metellus censor censuit ut cogerentur omnes ducere uxores liberorum creandorum causa. Extat oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam in senatu recitavit.*

Co ciekawe, jak przekazał epitomator Liwiusza, uzasadniając w senacie swój wniosek *de maritandis ordinibus*², August zacytował mowę cenzora Q. Metellusa³ *De uxoribus ducendis* (tytułowaną także *De prole augenda*) wygłoszoną w roku 131 p.n.e., w której Metellus zachęcał Rzymian do ożenku i posiadania potomstwa.

Być może była to ta sama mowa, której fragmenty przekazał Aulus Gellius w *Noctes Atticae*. Gellius jednak powoływał się na Metellusa Numidicusa⁴, a nie Macedonicusa. Uczeni nie są zgodni co do tego, czy antykwarysta popełnił błąd, czy też zostały wygłoszone dwie mowy cenzorów z tego samego rodu na ten sam temat⁵. Ponieważ jednak istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że August cytował mowę przywoływaną przez Gelliusa, warto przyjrzeć jej się bliżej.

² Na temat *lex Iulia de maritandis ordinibus* zob. G. ROTONDI, *‘Leges publicae populi Romani’*, Milano 1912, s. 443-445; E.C. GREEN, A.D.E. LEWIS, M. CRAWFORD, *‘Lex Iulia de maritandis ordinibus’*. *‘Lex Papia Poppaea’*, [w:] *The Roman Satutes*, red. M. CRAWFORD, II, London 1996, s. 801-809.

³ Por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, Atlanta 1951 (reprint 1986), s. 500.

⁴ Por. Por. T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 567.

⁵ A. BERGER, *Note on Gellius, N.A., I, 6*, «AJP» 67.4/1946, s. 323-328 przekonuje, że Gellius się pomylił, podobnie L. HOLFORD-STREVEN, *Aulus Gellius. An Antonine Scholar and his Achievement*, Oxford 2003, s. 318. M. McDONNELL, *The Speech of Numidicus at Gellius, N.A.I.6*, «AJP» 108.1/1987, s. 81-94 twierdzi natomiast, że Metellus Numidicus również wygłosił mowę o konieczności zawierania małżeństw. Por. ORF² ed. Malcovati, s. 107-108.

Gell. 1,6,2: *Si sine uxore possemus, Quirites, omnes ea molestia careremus; set quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis uno modo vivi possit, salutis perpetuae potius quam brevi voluptati consulendum est.*

Metellus ironicznie stwierdził, jak przekazał Gellius, że gdyby dało się żyć bez żony, wszyscy trzymaliby się z dala od tej uciążliwości. Ponieważ jednak natura tak to urządziła, że nie da się zbyt wygodnie żyć z żoną, ale bez niej nie da się żyć w ogóle, należy raczej kierować się trwałym dobrem⁶ niż chwilową przyjemnością.

Metellusa ganiono za to, że tymi słowami raczej zniechęcił, a nie zdopingował współobywateli do zawierania małżeństw, jednak Titus Castricius⁷ dostrzegł, że mowa cenzora nie powinna mieć walorów retorycznych ze względu na powagę tego urzędu. Retor może koloryzować, ba – nawet kłamać. Cenzor powinien raczej – tak jak Metellus – pokazać złe strony, ale mimo to przekonać do swego zdania powołując się na korzyść państwa⁸.

⁶ Słowo *salus* należy tu chyba interpretować jako dobro państwa – *salus rei publicae*. Argumentacja Metellusa miała przekonać Rzymian, że małżeństwa i posiadanie potomstwa były w interesie republiki: *persuasit civitatem salvam esse sine matrimoniorum frequentia non posse* (Gell. 1,6,6).

⁷ Gell. 1,6,4-6: *Titus autem Castricius recte atque condigne Metellum esse locutum existimabat. "Aliter" inquit "censor loqui debet, aliter rhetor. Rhetori concessum est sententiis uti falsis, audacibus, versutis, subdolis, captiosis, si veri modo similes sint et possint movendos hominum animos qualicumque astu inreperere." Praeterea turpe esse ait rhetori, si quid in mala causa destitutum atque inpropugnatum relinquat. "Sed enim Metellum," inquit "sanctum virum, illa gravitate et fide praeditum cum tanta honorum atque vitae dignitate apud populum Romanum loquentem, nihil decuit aliud dicere, quam quod verum esse sibi atque omnibus videbatur, praesertim cum super ea re diceret, quae cotidiana intellegentia et communi pervolgatoque vitae usu comprehenderetur. De molestia igitur cunctis hominibus notissima confessus eaque confessione fidem sedulitatis veritatisque commertus, tum denique facile et procliviter, quod fuit rerum omnium validissimum atque verissimum, persuasit civitatem salvam esse sine matrimoniorum frequentia non posse".*

⁸ Por. J. ZABŁOCKI, *Rozważania o procesie rzymskim w 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1999, s. 26-27; TENZE, *The Intellectual Background of Aulus Gellius*, «Diritto@Storia» 6/2007, <http://www.dirittoestoria.it/6/Tradizione-romana/>

Można zatem wyobrazić sobie, że August tę właśnie mowę wykorzystał w celu przekonania senatorów do swojego projektu plebiscytu *de maritandis ordinibus*. Powołanie się na słowa cenzora przydawało jego własnemu pomysłowi dostojęstwa. August mógł też argumentować, że nie jest pierwszym, który wprowadza nakaz zawierania małżeństw⁹. Wprawdzie mowa cenzora nie miała charakteru źródła prawa, ale nieprzestrzeganie jej postulatów skutkowało notą cenzorską.

Należy też zauważyć, że August – cytując mowę Metellusa – sam siebie stawiał najwyraźniej w pozycji cenzora, co również może stanowić cenną informację przy rozważaniu jego kompetencji.

Suet., *Aug.* 89,2: *Etiam libros totos et senatui recitavit et populo notos per edictum saepe fecit, ut orationes Q. Metelli „de prole augenda” et Rutili „de modo aedificiorum”, quo magis persuaderet utramque rem non a se primo animadversam, sed antiquis iam tunc curae fuisse.*

Co więcej, mowa ta została opublikowana w formie edyktu. Swetoniusz stwierdził, że miało to na celu upowszechnienie jej wśród obywateli i przekonanie ich, że już przodkowie zajmowali się tą kwestią. Trudno jednak przypuszczać, aby edykt miał jedynie charakter informacyjny. Stanowił on raczej zapowiedź kryteriów stosowanych w ramach *regimen morum*. Powstaje pytanie, jaki charakter miał ten edykt, z jakiej kompetencji wynikał. Być może był to rodzaj edyktu cenzorskiego. Ponieważ mowę Metellusa August odczytał w senacie w 18 roku p.n.e., w tym samym roku musiał ją również ogłosić.

Według Swetoniusza, princeps odczytał w senacie i ogłosił edyktem również mowę P. Rutiliusa Rufusa¹⁰ dotyczącą stawiania budynków¹¹.

Zablocki-Jan-Intellectual-background-Aulus-Gellius.htm; L. HOLFORD-STREVS, *op. cit.*, s. 88.

⁹ Por. R. SYME, *The Roman Revolution*, Oxford 1939 (reprint 2002), s. 444-445; T. SPAGNUOLO VIGORITA, 'Casta domus'. *Un seminario sulla legislazione matrimoniale augustea*², Napoli 2002, s. 7-8.

¹⁰ Konsul w 105 roku p.n.e.; por. T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 555.

¹¹ Por. ORF² ed. Malcovati, s. 169-170; M. SCHANZ, C. HOSIUS, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, I, 1927 (przedruk München 1979), s. 208.

Miało to wspomóc jego projekt plebiscytu *de modo aedificiorum urbis* lub też bardziej ogólnej *lex sumptuaria*¹². Ograniczenia polegały na ustaleniu dozwolonej maksymalnej grubości murów, a tym samym – pośrednio – wysokości budynków¹³. Ten wniosek również został poddany pod głosowanie w 18 roku p.n.e. Został uchwalony – podobnie jak *lex Iulia de maritandis ordinibus* – na *concilia plebis*, ponieważ August złożył *rogatio* korzystając z przysługującej mu *tribunicia potestas*. Ten projekt również stanowił element polityki związanej z powrotem do obyczajów przodków. Kwestie związane z budownictwem były jednym z elementów działalności cenzorów w okresie republiki.

Należy zatem odpowiedzieć na pytanie, czy i ewentualnie w jakim okresie August działał jako cenzor, czy miał *censoria potestas*, czy też może wystarczało mu *imperium*.

Ciekawą poszlaką może być fakt, że nieudolną cenzurę Plancusa i Paulusa¹⁴ z 22 roku p.n.e. jako ostatnią przed okresem rządów Klaudiusza wymienił Swetoniusz¹⁵. Wydaje się zatem, że – zdaniem historyka – w latach 22 p.n.e. – 47 n.e. nie było cenzorów. Mogłoby to wskazywać na fakt, że przynajmniej po roku 22 p.n.e. August nie sprawował cenzury, a co najwyżej miał pewne związane z tym urzędem kompetencje.

Res gestae 2,8: *Et in consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum alterum et quadragessimum fec[i]. Quo lustro civium Romanorum censa sunt capita quadragiens centum millia et sexag[i]nta tria millia. Tum [iter]um consulari com imperio lustrum [s]olus feci C. Censorin[us] et C. Asinio cos. Quo lustro censa sunt civium Romanorum [capita] quadragiens centum millia et ducenta*

¹² Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 447-448.

¹³ Por. Vitruv. 2,8,17; Plin., *HN* 35,173.

¹⁴ Zob. niżej. Por. też R. SYME, *Paullus the Censor*, «*Athenaeum*» 65.1-2/1987, s. 7-24; A. WRIGHT, *Velleius Paterculus and L. Munatius Plancus*, «*CP*» 97.2/2002, s. 178-184.

¹⁵ Suet., *Claud.* 16,1: *Gessit et censuram intermissam diu post Plancum Paulumque censores, sed hanc quoque inaequaliter varioque et animo et eventu.*

triginta tria mi[llia. Et tertiu]m consulari cum imperio lustru conlega Tib. Cae[sare filio] m[eo feci,] Sex. Pompeio et Sex. Appuleio cos. Quo lustru ce[nsa sunt] civ[ium Ro]manorum capitum quadragiens centum mill[ia et n]onge[nta tr]iginta et septem millia.

Sam princeps w *Res gestae* nigdzie nie wspomina o cenzurze, chociaż opisuje dokonane przez siebie trzy spisy ludności¹⁶ i przeprowadzone *lustra*. Pisząc o nich dodaje zawsze informację o swoim konsulacie lub *imperium consulare*. Spisy przeprowadzał sam lub z kolegą: za pierwszym razem z M. Agryppą, za trzecim z Tyberiuszem¹⁷. Oprócz tego wiadomo, że cesarz regularnie przeprowadzał *recognitio equitum* korzystając z pomocy dziesięciu wybranych senatorów¹⁸.

Strzeżenia dobrych obyczajów dotyczy natomiast zapis znajdujący się w greckiej wersji *Res gestae*.

Res gestae 1,6:

*τῆς (τε σ)υνκλήτου καὶ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων ὁμολογ
(ο)ύντων ἴνα ἐπιμελητῆς τῶν τε νόμων καὶ τῶν τρόπων
ἐ(πὶ τῆ) μ(ε)γίστη (ἐξ)ουσίαι μ(ό)νος (χειρο)τονηθῶ,
ἀρ(χ)ῆν) οὐδεμ(ί)α)ν πα(ρὰ τὰ π(ά)τρ(ι)α ἔ(θ)η διδομένην
ἀνεδεξάμην· ἃ δὲ τότε δι' ἐμοῦ ἢ σὺνκλητος οἰκονομεῖσθαι
ἐβούλετο, τῆς δημαρχικῆς ἐξο(υ)σίας ὧν ἐτέλε(σα. Καὶ
ταύτης αὐτῆς τῆς ἀρχῆς συνάροντα (αὐτ)ὸς ἀπὸ τῆς
συνκλήτου π(ει)τάκις αἰτήσας (ἐλ)αβον.*

¹⁶ Por. P.A. BRUNT, *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*, Oxford 1971, s. 113-120; E. LO CASCIO, *The Size of the Roman Population: Beloch and the Meaning of the Augustan Census Figures*, «JRS» 84/1994, s. 23-40; TENZE, *La popolazione*, [w:] *Roma imperiale. Una metropoli antica*, red. TENZE, Roma 2010, s. 43; G. KRON, *The Augustan Census Figures and the Population of Italy*, «Athenaeum» 93.2/2005, s. 441-495.

¹⁷ Suet., *Tib.* 21: *Ac non multo post lege per consules lata, ut provincias cum Augusto communiter administraret simulque censum a[u]geret, condito lustru in Illyricum profectus est.*

¹⁸ Suet., *Aug.* 38,3-39. Por. Ovid., *Trist.* 89-93; 541-542; L.R. TAYLOR, *Republican and Augustan Writers Enrolled in the Equestrian Centuries*, «TAPA» 99/1968, s. 480-482.

August ogłosił, że kiedy lud i senat powierzał mu stanowisko strażnika praw i obyczajów o najwyższej władzy i *sine collega*, nie przyjął żadnego urzędu sprzecznego z obyczajami przodków. Proponowana wersja łacińska brzmi: *ut curator legum et morum summa potestate solus crearer, nullum magistratum contra morem maiorum delatum recepi*. Wywiązał się jednak z ciężących na nim zadań korzystając z *tribunicia potestas*. Dodatkowo cesarz podkreślił, że pięciokrotnie dobierał sobie kolegę.

Tekst ten stanowi przedmiot sporów, ponieważ wydaje się stać w sprzeczności z informacjami podawanymi przez historyków.

Suet., *Aug.* 27,5: *Tribuniciam potestatem perpetuam recepit, in qua semel atque iterum per singula lustra collegam sibi cooptavit. Recepit et morum legumque regimen aequae perpetuum, quo iure, quamquam sine censurae honore, censum tamen populi ter egit; primum ac tertium cum collega, medium solus.*

Swetoniusz podał, że August otrzymał dożywotnią *tribunicia potestas*¹⁹, którą sprawował kolegialnie. August nie mógł oczywiście zostać trybunem plebejskim, ponieważ był patrycjuszem²⁰. Według historyka, przyjął także dożywotnie *regimen morum legumque* i to na jego podstawie – chociaż bez zaszczytu cenzury – trzykrotnie przeprowadził cenzus.

Dio Cass. 54,10,5:

ἐπιμελητῆς τε τῶν τρόπων ἐς πέντε ἔτη παρακληθεὶς δι᾽ ἔχειροτονίῃθι, καὶ τὴν ἔξουσίαν τὴν μὲν τῶν τιμητῶν ἐς τὸν αὐτὸν χρόνον.

¹⁹ Stało się to w 23 roku p.n.e. Por. M.H. DETTENHOFER, *Herrschaft und Widerstand im augusteischen Prinzipat*, Stuttgart 2000, s. 103-109.

²⁰ W 45 roku p.n.e. na mocy *lex Cassia de plebeis in patricios adlegendis* plebejski ród Oktawiuszy przyjęty został w poczet rodów patrycjuszowskich. Por. Suet., *Aug.* 2; Dio Cass., 45,1,7; G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 426.

Kasjusz Dion natomiast zanotował, że w 19 roku p.n.e. August przyjął funkcję strażnika dobrych obyczajów oraz władzę cenzorską na pięć lat. Zaszczyty te zostały mu nadane przez zgromadzenie ludowe.

Na pierwszy rzut oka zatem zacytowane teksty stoją ze sobą w sprzeczności. Dla dalszych ustaleń niezbędne jest wobec tego podanie chronologii działań cesarza, które mogły mieć charakter cenzorski. Najpierw trzeba ustalić, kiedy miały miejsce wspomniane spisy ludności²¹. W latach 29-28 p.n.e. Oktawian – sprawujący urząd konsula – przeprowadził *lectio senatus* i cenzus razem z Markiem Agryppą, wówczas *consul designatus*. O ile Oktawian miał wtedy *imperium* związane z konsula-tem, Agryppa nie objął jeszcze urzędu. Może to wskazywać na działanie *ensoria potestate*²². Potwierdza to inskrypcja Fasti Venusini²³ odkryta ok. 1470 roku w Venusii (Apulia).

CIL 9,422: *Imp. Caes. VI, M. Agrippa II, idem censoria potestate lustrum fecerunt.*

Podobny wniosek można wyciągnąć na podstawie fragmentu z Kasjusza Diona.

Dio Cass. 52,42,1:

Kαὶ μετὰ ταῦτα τιμητεύσας σὺν τῷ Ἀγρίππᾳ ἄλλα τέ τινα διώρθωσε καὶ τὴν βουλὴν ἐξήτασε.

Według historyka, Oktawian z Agryppą przeprowadzili cenzus oraz dokonali *lectio senatus*. Imiesłów *τιμητεύσας* jest najczęściej

²¹ Na temat chronologii por. TH. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*³, II.1, Graz 1952 (przedruk), s. 337; J. C. STOBART, *The Senate under Augustus*, «CQ» 2.4/1908, s. 296-303; F. BLUMENTHAL, *Zur zensorischen Tätigkeit des Augustus*, «Klio» 9/1909, s. 493-500; A.H.M. JONES, *The Censorial Powers of Augustus*, [w:] *Studies in Roman Government and Law*, Oxford 1960 (reprint 1968), s. 19-26; A.E. ASTIN, *Augustus and 'Censoria Potestas'*, «Latomus» 22.2/1963, s. 226-235.

²² Por. F. DE MARTINO, *Storia della costituzione romana*², IV.1, Napoli 1973, s. 196-197. Tak też G. TIBILETTI, *The 'comitia' during the Decline of the Roman Republic*, «SDHI» 25/1959, s. 126, który jednak uważa, że Agryppa również był konsulem.

²³ Por. J. RÜPKE, *Kalender und Öffentlichkeit. Die Geschichte der Repräsentation und religiösen Qualifikation von Zeit in Rom*, Berlin 1995, s. 109-113.

tłumaczony jako „sprawując cenzurę”²⁴. Taki przekład skłania badaczy do zarzucenia Kasjuszowi ewidentnego błędu, ponieważ August nie był z pewnością cenzorem *sensu stricto*. Pieri – nieco naciągając, aby uniewinnić Diona – tłumaczy go „sprawując władzę cenzorską”²⁵. Tymczasem gramatycznie jest to *participium* aorystu od czasownika *τιμάω*, który oznacza „szacować”, a także „przeprowadzać cenzus”. A zatem przekład powinien raczej brzmieć „przeprowadziwszy cenzus”. Kasjusz Dio napisał zatem, że August i Agryppa najpierw przeprowadzili cenzus, a potem dokonali innych reform oraz *lectio senatus*. W tej sytuacji tekst historyka należy uznać za prawidłowy, chociaż pewne wątpliwości może budzić kolejność wydarzeń: zwykle najpierw odbywała się *lectio senatus*, a potem cenzus. Ponieważ jednak dokonanie wyboru senatorów Oktawian uważał za dość niewdzięczne zadanie²⁶, mógł odwrócić sekwencję wydarzeń.

Według Levi’ego²⁷, możliwość sprawowania funkcji cenzorskich Oktawian otrzymał na mocy *lex Saenia*²⁸, której wnioskodawcą był *consul suffectus* z końca 30 roku p.n.e. L. Saenius. Ustawa ta nie nadawała jednak – zdaniem tego autora – *ensoria potestas*, a jedynie zezwalała na wykonywanie czynności zwykle zarezerwowanych dla cenzorów przez konsula. Levi nie bierze jednak pod uwagę Agryppy, który konsulem nie był, a miał uprawnienia takie jak Oktawian. Należy jednak rozważyć, czego dotyczyła *lex Saenia* i zastanowić się nad jej związkiem z uprawnieniami cenzorskimi. Przekazy źródłowe²⁹ jednoznacznie łączą tę ustawę z przyjęciem rodów plebejskich do patrycjatu. Wydaje się zatem, że trudno jest wiązać z *lex Saenia* wprowadzenie

²⁴ A.H.M. JONES, *The Censorial Powers*, cit., s. 23-24 napisał: *Dio opens his account of the ‘lectio’ of 29 B.C. with the statement that Augustus held the censorship with Agrippa*. Podobnie A.E. ASTIN, *Augustus*, cit., s. 232.

²⁵ *Exercant des pouvoirs censoriaux*: G. PIERI, *L’histoire du cens jusqu’à la fin de la République romaine*, Paris 1968, s. 196.

²⁶ Por. Suet., *Aug.* 35. Zob. też niżej.

²⁷ M.A. LEVI, *Augusto e il suo tempo*, Milano 1994, s. 252-253 i 298 n. 7.

²⁸ Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 440.

²⁹ Tac., *Ann.* 11,25; Dio Cass. 52,42,5; *Res gestae* 2,1.

szeroko pojętych uprawnień cenzorskich. Dotyczyła ona raczej jedynie kwestii *adlectio in numerum patriciorum*.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że sam August w swoich *Res gestae* napisał, iż przeprowadził spis ludności za swego szóstego konsulatu, podczas gdy przy pozostałych okazjach podkreślał, że robił to *consulari cum imperio*. Tu zatem w ogóle nie napisał, z jakiej kompetencji korzystał. Można wobec tego przyjąć, że i on, i Agryppa otrzymali nadzwyczajne uprawnienie w postaci *ensoria potestas*³⁰.

Była to jednak kompetencja czasowa. Powstaje zatem pytanie, czy August otrzymywał ją jeszcze przy innych okazjach.

W 22 roku n.e. doszło do wyboru wspomnianych cenzorów Plancusa i Paulusa. Była to jedna z manifestacji politycznych mających przekonać wszystkich o republikańskich przekonaniach Augusta i przygotować grunt pod mające się wkrótce odbyć *ludi saeculares*³¹.

Vell. Pat. 2,95,3: *Ante quae tempora censura Planci et Pauli acta inter discordiam neque ipsis honori neque rei publicae usui fuerat, cum alteri vis censoria, alteri vita deesset, Paulus vix posset implere censorem, Plancus timere deberet, nec quidquam obiicere posset adulescentibus aut obiicientes audire, quod non agnosceret senex.*

Velleius Paterculus przekazał, że ich cenzura cechowała się niezgodą. Samym urzędnikom nie przyniosła zaszczytu, a państwu – nic dobrego. Paulus nie był w stanie wypełniać swoich obowiązków, natomiast Plancus sam cechował się tym wszystkim, co mógłby innym zarzucić jako cenzor.

Charakterystyczne były okoliczności powołania tych urzędników. Otóż cesarzowi zaproponowano dożywotnią cenzurę, której ten nie przyjął i w zamian powołał Plancusa i Paulusa³². Sam August nie wy-

³⁰ Por. A.H.M. JONES, *The Censorial Powers...*, s. 23-24; A.E. ASTIN, *Augustus...*, s. 232; F. DE MARTINO, *op. cit.*, IV.1, s. 196-201. Inaczej E.G. HARDY, 'Lectio Senatus' and 'Census' under Augustus, «CQ» 13.1/1919, s. 45-46.

³¹ Por. R. SYME, *The Roman Revolution...*, s. 339.

³² Por. Dio Cass. 54,2,1.

mienił cenzusu dokonanego w tym czasie wśród swoich osiągnięć, ale – według Kasjusza Diona³³ – niektóre z zadań cenzorskich wypełniał osobiście.

Kasjusz Dion przekazał również, że w 19 roku p.n.e. August przyjął *cura morum* i *censoria potestas* na pięć lat, które następnie zostały mu przedłużone na następne pięciolecie. Kolejne dwie *lectiones senatus* odbyły się w latach 18 i 11 p.n.e. Być może po tej drugiej *lectio* rozpoczął się cenzus, który zakończony został przeprowadzeniem *lustrum* w 8 roku p.n.e.³⁴. Następnie wybrano specjalnych urzędników *triumviri legendi senatus*³⁵, którzy przeprowadzili *lectio* w 4 roku n.e. Ostatni odnotowany w *Res gestae* cenzus, który August przeprowadził wraz z Tyberiuszem, miał miejsce w 14 roku n.e.

Przed powstaniem urzędu cenzora kompetencja przeprowadzania cenzusu należała najpierw do króla, a następnie do konsulów. Być może zatem August uznał z czasem, że do przeprowadzenia cenzusu wystarczy mu *imperium consulare*. W czasie pierwszego cenzusu Agryppa nie był konsulem, a zatem *censoria potestas* była niezbędna. Kolejne mogły już być przeprowadzane *consulari cum imperio*.

Jeśli chodzi o problem przyjęcia przez Augusta *regimen morum (legumque)*, należy poczynić kilka obserwacji. Zacytowany wyżej fragment *Res gestae* 1,6 znany jedynie z greckiej wersji tekstu stał się przedmiotem dyskusji wśród badaczy. Niektórzy³⁶ uważają, że świadczy on o nieprzyjęciu przez cesarza funkcji *curator legum et morum*, inni³⁷ starają się utrzymać pogląd o tym, że August jednak objął ten urząd, a jedynie zrezygnował ze sprawowania go w nadzwyczajnie rozszerzonych ramach, czyli *maxima potestate*. Ta ostatnia teoria zdaje się lepiej współgrać z przekazami Swetoniusz i Kasjusza Diona.

³³ Por. Dio Cass. 54,2,3-5.

³⁴ Por. A.E. ASTIN, *Augustus...*, s. 230-231.

³⁵ Por. Suet., *Aug.* 37,1.

³⁶ Por. A.H.M. JONES, *The Censorial Powers*, cit., passim; T. SPAGNUOLO VIGORITA, *op. cit.*, s. 5-7. Zob. też A.E. ASTIN, *Augustus...*, s. 231-235, który nie prezentuje jednak jednoznacznego poglądu.

³⁷ A. VON PREMERSTEIN, *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, München 1937, s. 150.

W literaturze pierwszy princeps bardzo często był przedstawiany jako strażnik obyczajów. Horacy pisał *moribus ornes, legibus emendes*³⁸. Owidiusz kazał Jowiszowi przepowiedzieć apoteozę Augusta i chwalić jego dokonania.

Ovid., *Met.* 15,832-834:

*Pace data terris animum ad civilia vertet
iura suum legesque feret iustissimus auctor
exemploque suo mores reget...*

Według poety, zaprowadziwszy pokój cesarz zwrócił ludzkie umysły ku sprawom obywatelskim, wprowadził prawa i ustawy, strzeże obyczajów służąc własnym przykładem. Nawet jeśli Owidiusz nie jest do końca szczerzy³⁹, fragment ten odzwierciedla powszechne przekonanie.

Z zacytowanych fragmentów *Res gestae*, Swetoniusza i Kasjusza Diona wynika, że – nawet jeśli ostatecznie August odmawiał – lud rzymski i senat jednomyślnie przyznawali mu *regimen morum*, co może wskazywać na istnienie uchwały senatu i ustawy⁴⁰. Pozwala to sądzić, że nazywanie cesarza *curator morum* miało swoje uzasadnienie i, chociaż z prawnego punktu widzenia było nieściśle, to jednak zapewne powszechne⁴¹.

³⁸ Hor., *Epist.* 1,2-3. Por. D. LITTLE, *Politics in Augustan Poetry*, «ANRW» II.30.1/1983, s. 285.

³⁹ Por. M.H. DYJAKOWSKA, *Poezja rzymska wobec prawa i obyczajów (przykład Horacego i Owidiusza)*, [w:] *'Quid leges sine moribus?'* *Studia dedykowane Profesorowi Markowi Kuryłowiczowi w 65. rocznicę urodzin oraz 40-lecie pracy naukowej*, red. K. AMIŁAŃCZYK, Lublin 2009, s. 85-114.

⁴⁰ Na przykład cenzus w 14 roku n.e. August przeprowadził wraz z Tyberiuszem na podstawie ustawy; por. Suet., *Tib.* 21.

⁴¹ Por. F. DE MARTINO, *op. cit.*, IV.1, s. 201-207. P. GRENADE, *Essai sur les origines du principat. Investiture et renouvellement des pouvoirs impériaux*, Paris 1961, s. 334 wyraża pogląd, że August przyjął *cura morum* jako obowiązek, a nie prawnie zdefiniowaną kompetencję, jest jednak przekonany, że cesarz dwukrotnie przyjął *potestas censoria* na pięć lat.

Wszystko to jednak wydaje się w ostatecznym rozrachunku bardzo zaskakujące. Dlaczego August tak bardzo wzbraniał się przed objęciem cenzury? Dlaczego unikał przyjmowania związanych z nią uprawnień, skoro faktycznie je wykonywał?

Bardzo niewdzięczną funkcją było dla Augusta zadanie tworzenia listy senatorów. Oczywiście, miało to kolosalne znaczenie polityczne i cesarz chciał mieć na nie monopol, ale mimo wszystko uciekał się do różnych wybiegów, aby zdjąć z siebie to *odium*. Swetoniusz na przykład poinformował, że jedna z *lectiones* odbyła się *ipsorum arbitratu quo vir virum legit*⁴², czyli została przeprowadzona przez samych senatorów. Chodzi o pierwszą *lectio* w 29 roku p.n.e. Oktawian zdołał doprowadzić do tego, że część senatorów zrezygnowała samoistnie, co oszczędziło mu kłopotu usuwania ich. Tłumaczy to również odwrócenie kolejności zadań u Kasjusza Diona⁴³: Oktawian najpierw kazał senatowi się zlustrować samodzielnie, dokonał z Agryppą cenzusu i dopiero potem przeprowadził właściwą *lectio*.

Jeśli chodzi o czuwanie nad dobrymi obyczajami, August twierdził, że podjął się go korzystając ze swej *tribunicia potestas*. Mogło to wynikać ze znajomości realiów politycznych okresu republiki. Otóż zadaniem cenzorów było strzeżenie *mores maiorum*. Instrumentem pozwalającym im wywiązywać się z tego obowiązku była nota cenzorska. Często zapowiadali w wydawanym przez siebie edyktach, jakich zachowań nie akceptują, informując tym samym, co może ściągnąć na obywatela cenzorską *ignominia*.

Wielokrotnie zdarzało się, że cenzorzy usiłowali ukrócić zbytek lub też nakłonić Rzymian do posiadania potomstwa. Środki, jakimi dysponowali, nie zawsze jednak były wystarczające. Owszem, często sama postać cenzora – zwykle człowieka zasłużonego, u szczytu kariery politycznej – stanowiła bodziec do przestrzegania pewnych norm, ale nie zawsze. Dlatego niekiedy konieczne stawało się poparcie starów cenzorów odpowiednimi działaniami legislacyjnymi. Edykt cenzorski antycypował treść późniejszej ustawy czy też plebiscytu, tak jak na

⁴² Suet., *Aug.* 35.

⁴³ Dio Cass. 52,42,1. Por. E.G. HARDY, *op. cit.*, s. 45.

przykład przy *lex Metilia de fullonibus*⁴⁴ czy *lex Aemilia sumptuaria*⁴⁵. Sama możliwość wnoszenia *rogationes* była wobec tego wystarczająca dla wprowadzania ograniczeń zbytku czy popularyzowania małżeństw. Dlatego August korzystał z *ius agendi cum plebe* przysługującej mu z racji posiadania *tribunicia potestas*. Warto również dostrzec różnicę między okresem rozkwitu republiki, kiedy to obyczaje przodków uważano jeszcze za naturalny sposób postępowania, a jej schyłkiem, gdy odchodziły one coraz wyraźniej do lamusa. Tam, gdzie kiedyś wystarczała groźba noty cenzorskiej, potrzebne stały się ostrzejsze sankcje⁴⁶.

Dalsze naświetlenie tej kwestii wymaga przypomnienia pewnych podstawowych założeń polityki Augusta. Otóż cesarska propaganda za wszelką cenę dążyła do utrzymania pozorów republiki⁴⁷, do ukazania princepsa jako jednego spośród równych sobie obywateli.

Res gestae 34,3: *Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.*

W *Res gestae* cesarz, opisując moment przywrócenia ustroju republikańskiego w 27 roku p.n.e. i otrzymania od senatu szczytnego tytułu *Augustus*, podkreślił, że od tego czasu przewyższał wszystkich jedynie swoją *auctoritas*, a władzy nie miał więcej niż jego koledzy na urzędach⁴⁸.

Podstawowymi zasadami sprawowania urzędów w okresie republiki były: kadencyjność, kolegialność, niepołączalność oraz nieodpłat-

⁴⁴ Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 252; E. BALTRUSCH, 'Regimen morum'. *Die Reglementierung des Privatlebens der Senatoren und Ritter in der römischen Republik und frühen Kaiserzeit*, München 1989, s. 50-52.

⁴⁵ Por. Gell. 2,24,12; G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 320; E. BALTRUSCH, *op. cit.*, s. 86-88.

⁴⁶ Por. L.F. RADTSA, *Augustus' Legislation Concerning Marriage, Procreation, Love Affairs and Adultery*, «ANRW» 13/1980, s. 305-307.

⁴⁷ Por. A.H.M. JONES, *The 'Imperium'*, s. 112-119.

⁴⁸ Por. P. ZANKER, *August i potęga obrazów*, Poznań 1999 (tłum. L. OLSZEWSKI), s. 96-106.

ność, a także zakaz *iteratio* przed upływem określonego czasu⁴⁹. Dwie pierwsze reguły bywały łamane nagminnie w okresie schyłku republiki: Sulla i Cezar sprawowali dyktaturę w wymiarze dłuższym niż przewidzianych sześć miesięcy, Pompejusz został *consul sine collega*. Ostatnią zasadę najbardziej spektakularnie złamał Mariusz, który konsulat sprawował siedmiokrotnie, w tym pięć razy z rządu. August natomiast starał się – przynajmniej na pozór – trzymać tych zasad. Przede wszystkim często dobierał sobie kolegów na różnych urządach. Jeżeli chciał sprawować władzę dłużej niż przewidywała to kadencja danej magistratury, przyjmował jedynie kompetencję bez obejmowania urzędu, jak choćby gdy obejmował władzę trybuńską. Sama *potestas* bez objęcia urzędu sprawiała też wrażenie zachowania zasady *incompatibilitas*. Czasem również – odmawiając przyjęcia jakiegoś urzędu – powoływał nań kogoś w zamian, tak jak Plancusa i Paulusa. Sprawiało to wrażenie legalizmu i chęci utrzymania republikańskiego *status quo*, ale należy pamiętać o tym, że powołanie urzędników nie przeszkadzało princepsowi w wyřeczaniu ich w niektórych obowiązkach. Do 23 roku p.n.e. August nieprzerwanie był konsulem, ale potem zaniechał tej praktyki, być może właśnie nie chcąc dalej łamać zakazu *iteratio*.

Cenzura była jednym z najbardziej prestiżowych urzędów republikańskiego Rzymu. Obejmowano ją zwykle na koniec kariery politycznej, jako jej zwieńczenie. Dlatego właśnie autorytet cenzorów niejednokrotnie wystarczał, aby zapewnić przestrzeganie ustalonych przez nich norm. Sankcją stosowaną przez nich była nota mająca daleko idące skutki w sferze prawa publicznego. Urząd ten zaczął podupadać, właściwie od czasów Sulli, ale dla Cycerona był nadal jednym z filarów republiki. Arpinata sugerował nawet ustalenie kadencji cenzorów na pełnych pięć lat⁵⁰.

August był jednak wyrafinowanym politykiem. Objęcie cenzury dożywotniej na pewno stanowiłoby złamanie zasady niepołączalno-

⁴⁹ Por. J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005, s. 56-57.

⁵⁰ Cic., *De leg.* 3,7; por. C.W. KEYES, *Original Elements in Cicero's Ideal Constitution*, «AJP» 42.4/1921, s. 316; A.E. ASTIN, *Cicero and the Censorship*, «Classical Philology» 80.3/1985, s. 233-239.

ści urzędów⁵¹. Poza tym, skoro zadania cenzorskie mógł wykonywać korzystając z innych kompetencji, formalne przyjęcie *ensoria potestas* również wydawać się mogło pewnym *superfluum*. Princeps zrobił to jedynie w 29 roku p.n.e, aby móc przeprowadzić cenzus wspólnie z Agryppą. Kiedy uświadomił sobie, że przed powstaniem urzędu cenzora cenzus przeprowadzali konsulowie, uznał *imperium* za wystarczające uprawnienie.

Należy jednak zauważyć, że – mimo całej tej kokieterii – August wyraźnie kreował się na cenzora i tak też w sumie był postrzegany. Przede wszystkim, jednym z podstawowych elementów jego polityki było przywrócenie obyczajów przodków. Temu celowi służyły ustawy i plebiscyty uchwalane na wniosek samego princepsa lub realizujących jego zamysły urzędników⁵², tępienie przejawów nadmiernego luksusu⁵³, a nawet sztuka – przede wszystkim poezja, ale i na przykład rzeźba⁵⁴.

Należy też przypomnieć opublikowanie mowy Metellusa w formie edyktu. Wydanie edyktu cenzorskiego było zwykle połączone z wygłoszeniem uzasadniającej nowe regulacje oracji⁵⁵. Wydaje się zatem, że i tu August pośrednio sugerował, że jest cenzorem. Podobny efekt miało zresztą zapewne przynieść również opublikowanie w edyktcie mowy Rutiliusa, która – chociaż pierwotnie nie była wygłoszona przez cenzora – to jednak odwoływała się do zagadnień leżących w zakresie kompetencji tych urzędników.

⁵¹ Według STOBARTA (*op. cit.*, s. 302) August starał się właśnie sprawować jak najmniej urzędów jednocześnie.

⁵² Poza ustawodawstwem małżeńskim należy wymienić wspomnianą już *lex Iulia sumptuaria*.

⁵³ Owidiusz, opisując przypadek napiętnowanego Vedia Polliona, napisał wprost (*Fast.* 6,647-648): *sic agitur censura et sic exempla parantur;/ cum vindex, alios quod monet, ipse facit*. Dla niego zatem August był po prostu cenzorem. Por. P. ZANKER, *op. cit.*, s. 141-144.

⁵⁴ Por. P. ZANKER, *op. cit.*, s. 161-170.

⁵⁵ Por. A.H.J. GREENIDGE, 'Infamia'. *Its Place in Roman Public and Private Law*, Oxford 1894, s. 58-59.

Wydaje się zatem, że pierwszy princeps nigdy nie sprawował cenzury. Zapewne w 29 roku p.n.e. przyjął *censoria potestas*, aby przeprowadzić spis ludności. Było to konieczne, ponieważ jego kolega Agryppa nie sprawował jeszcze konsulatu będąc dopiero *consul designatus* na kolejny rok. Następne cenzusy August przeprowadzał już korzystając z przysługującego mu *imperium* odwołując się do czasów, kiedy to spisów dokonywali – jeszcze przed powstaniem urzędu cenzora – konsulowie. Pozostałe zadania cenzorów, przede wszystkim *cura morum*, były przez niego wykonywane w ramach innych uprawnień, głównie *tribunicia potestas*. Princeps – znając zasady ustroju republikańskiego – zdawał sobie sprawę z tego, że wystarczy mu możliwość wnoszenia projektów plebiscytów. Dlatego też nigdy zapewne nie przyjął stanowiska *curator morum* powierzanego mu przez senat i lud w formie *senatusconsultum* i *lex*.

Takie decyzje wynikały z chęci zachowania pozorów dalszego istnienia republiki. Aby utrzymać tę fasadę, August starał się – przynajmniej na pokaz – przestrzegać zasad sprawowania urzędów. Dlatego właśnie ograniczał zakres przyjmowanych godności i jeśli jakiegś magistratury sprawować nie musiał, odrzucał ją w fałszywym porywie szlachetności.

OCTAVIAN AUGUSTUS' 'CENSORIA POTESTAS'

Summary

Octavian completed the *census* and *lustrum* three times. His policy was to restore the *mores maiorum*. When promulgating his *lex Iulia de maritandis ordinibus* he read censor Metellus' speech in the senate and published it as an edict. Augustus himself did not mention *censoria potestas*. From the sources it may be deduced that he and Agrippa got it only during the first census in 29 BC. Later the princeps performed censorial duties vested with an *imperium*. He wanted to abide to the republican principles as much as possible and that is why he avoided assuming too many magistracies and usually appointed a colleague. That notwithstanding, Augustus was considered *censor* by his contemporaries.